

Din ve Zihniyet

20-25 Yaş Aralığındaki Erkek Öğrencilerin Gündelik Hayat Pratikleri

Köksal Pekdemir

Öz: Araştırmanın konusunu oluşturan dindar gençler, ait hissettikleri ya da ait oldukları dünya ile yaşadıkları, yaşamaya zorlandıkları dünya arasında gidip gelmekte, birini diğerine tercih edememekte, Araf'ta salınımlar sergilemektedirler. Bu çalışma üniversite okuyan, dini bir grubun çatısı altında yaşayan, kendisini dindar olarak tanımlayan, 20-25 yaş aralığındaki erkek öğrencilerin, gündelik hayat pratiklerine yansıyan dini değerlerin etkisi üzerine odaklanmaktadır. Hipotetik olarak, İstanbul'da üniversite okuyan, amacını "dinini bilen ve topluma faydalı gençlik yetiştirmek" şeklinde açıklayan Çilehane İlmî Araştırmalar Derneği'nin yurdunda kalan yirmi dindar erkek gencin gündelik hayatında; tutum, aidiyet, davranış ve ibadet alanlarında dini değerlerin etkisi incelenecektir. Çalışma, metodolojik olarak ideografik yaklaşım dikkate almakta, pratikte ise saha araştırması gerçekleştirmektedir. Mülakatlar aracılığıyla kimlik çözümlemesi yapan araştırma, Ülgener'in edebiyat ve ahlak metinlerinde yer alan ifadelerden hareketle yaptığı zihniyet analizinin benzerini, doğrudan gözlem ve araştırma yoluyla yapmayı denemektedir. Araştırma iki aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk adımda dindar genç erkek öğrencilerin zihniyet dünyalarının panoraması ortaya çıkartılmaya çalışmakta, ikincisinde ise söz konusu faktörler üzerinden dinin görünürlük kazandığı ve kazanamadığı yerler gösterilmektedir. Araf'ta kalma olarak tanımlanabilecek kavramsallaştırmada bireyler, ait hissettikleri ile yaşadıkları gerçekliğin sunduğu kimlik arasında sıkışmaktadır. Din, cemaat içinde birey olarak yaşamakta, davranışları ile tutumları arasında çatışma ortaya çıkmakta ve küçük kamusal öncelenmektedir. Ayrıca çalışmada, ait hissedilen kimliği, kendi özel alanında yaşayan uysallaşmış tipolojiler bulgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Din, zihniyet, öğrenci, gündelik hayat, Ülgener.

Abstract: The pious young people who make up the subject of this research are alternating between the world they feel belong to or they belong to and the world they live in, the world they are forced to live in, and they are unable to make a choice between the two, and they are displaying oscillations in limbo. This study focuses on the impact of religious values which reflect upon the daily life practices of the young male students between the age of 20-25 who study in university and define themselves as pious and live under the umbrella of a religious community/association. Hypothetically, the impact of religious values in terms of behavior, belonging, attitude, worship in the daily lives of twenty pious young men who study in university in Istanbul and stay in the dorm of 'Çilehane İlmî Araştırmalar Derneği' (Çilehane Association for Scientific Research) which declares its aim as 'to train young who are socially beneficial and aware of their own religion' will be investigated. Methodologically, the study follows the ideographic approach, and in practice, it conducts a field research. The research which conducts identity analysis through interviews, tries to make the similar of the mentality analysis by the way of a direct research and observation which was made by Ülgener by benefiting from statements in the texts of literature and ethics. The research is two-staged: at the first, it is tried to discover the panorama of the mental world of the pious young men; at the second, through the relevant factors, the places in which the religion become visible and do not visible are shown. In the conceptualization that can be defined as 'staying in limbo', the individuals are trapped between the identity they feel belonged to, and the identity that the reality they live in offers. The religion is practiced individually in the congregation, the conflict between their behaviours and attitudes arises, and the small public is prioritized. Besides, in the study, malleable typologies were discovered that live the identity they feel belonged to in their private spheres.

Key words: Religion, mentality, student, daily life, Ülgener.

Bu makale Doç. Dr. Birsen Banu Okutan danışmanlığında hazırlanan "Din ve Zihniyet: Gençlik Üzerine Bir Araştırma" başlığında taşıyan yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

@ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi. koksalkpekdemir@gmail.com

Giriş

Bu çalışmada kimlik ile zihniyet bir bütün olarak ele alınmış ve zihniyet kimliğinin gösterge aracı olarak kabul edilmiştir. Zihniyetler; “bireylerin davranışlarında sürdürdüğü değer ve inançların toplamından oluşmaktadır. Bu değer ve inançlar toplamı sadece içsel birtakım unsurlar olarak kalmayıp belli bir yaşama ve davranış biçimine, belli bir tutuma” (Yavuz, 2012, s. 589) dönüşmektedir. Zihniyet, bireyin kendisine ve çevresindeki maddi ve manevi her türlü varlık ile olan ilişkisine anlam yükleyen bir prizmadır. Ekonomi, din, siyaset, kültür gibi zihniyetleri oluşturan birçok faktör olması sebebiyle hepsini birden incelemek oldukça zordur. O sebeple bu çalışmada zihniyeti besleyen, oluşmasında, değişmesinde ve gelişmesinde önemli bir rol oynayan faktörler arasında kabul edilen (Ülgener, 2006) “din” olgusu merkeze alınmış ve zihniyet ile ilişkisi ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Din yapısı gereği insan hayatının birçok alanında¹ kontrol edilebilecek bir mahiyette kendisini göstermektedir. Ne var ki zihniyeti oluşturan tüm parçaları bütün olarak incelemenin zorluğu gibi, gündelik hayatta dini tüm boyutlarıyla ele almak da oldukça zordur. Bu sebeple dinin etki noktalarını bazı davranışlarla sınırlandırmak gerekmektedir. Çalışmada da sınırlandırma yoluna gidilmiş ve “dinin zihniyet dünyasındaki varlığı” meselesi, “tutum, aidiyet, davranış ve ibadet” şeklinde dört alan üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. “Din”, “din-gençlik” ve “din-gençlik-zihniyet” çalışmaları, sosyolojinin özellikle de din sosyolojisinin uğraş alanları arasında yer almaktadır. Literatüre bakıldığında Türkiye’de gençlik üzerine yapılan çalışmaların bir parçasını oluşturan din-gençlik-zihniyet ilişkisini dolaylı olarak konu edinen araştırmalar olmakla birlikte, doğrudan “gençlikte din ve zihniyet” konusunu içeren ve bu çalışma açısından önemli bir isim olan Ülgener’i dikkate alan² araştırmalara ulaşılamamıştır. Bundan dolayı aşağıda çerçeve geniş tutularak, din ve gençliği konu edinen çalışmalara değinilmiştir.

Din ve gençlik kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalardan birincisi Bayyigit (1989, s. 3) tarafından gerçekleştirilen doktora tezidir. Araştırmanın amacı; “betimsel bir yaklaşımla, gençliğin dinî inanç, tutum ve davranışlarını tespit etme-

1 İnanç, tutum, davranış ve ibadet bunlardan bazılarıdır.

2 Ülgener, edebiyat ve ahlak eserlerinde yer alan deyim ve atasözleri gibi ifadelerden yola çıkarak, eserlerin kaleme alındığı dönemin insanların zihniyet yapılarını ortaya çıkarmayı amaçlamakta, buradan hareketle de kapitalizmin neden Osmanlı toplumunda çıkmadığını sorusunu cevaplamayı hedeflemektedir. Ülgener çalışmalarını iki aşamada gerçekleştirmiştir. Birinci adımda incelediği dönemin zihniyet dünyasının genel bir panoramasını çizmiş, ikincisinde ise ortaya çıkarttığı zihniyet yapılarını besleyen köklerin neler olduğu üzerine odaklanmıştır. Bu doğrultuda *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* ismini verdiği eserle zihniyet dünyamızın betimlemesini yapan Ülgener, *Zihniyet ve Din* ismini verdiği çalışmasıyla da zihniyetin kaynaklarına inmiştir.

ye çalışmak, dinî tutumla sosyal değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayabilmektir.” Araştırmada anket ve gözlem tekniği birlikte kullanılmıştır. Gençlik ve din kapsamında değerlendirilebilecek çalışmalardan diğeri ise Şahin (1999) tarafından hazırlanan doktora tezidir. Şahin’in çalışması; “değişik branşlarda eğitim gören üniversite öğrencilerinin dinî hayatlarında farklılıkların olduğu ve bu farklılıkların oluşmasında öğrencilerin aldıkları eğitimin yanı sıra demografik özelliklerin de etkili olduğu” (Şahin, 1999, s. 131) hipotezinin sınanmasına yöneliktir. Çalışmada, anket yöntemi uygulanmıştır.

Din ve gençlik kapsamında değerlendirebilecek diğeri bir çalışma ise Çapcıoğlu (2008) tarafından hazırlanan doktora tezidir. Çapcıoğlu’nun bu çalışması, Türkiye’de öğrenim gören “öğrencilerin sosyo-politik tutumlarıyla dinî hayatın farklı boyutlarında ifadesini bulan dindarlıkları arasındaki ilişkilerin ve çeşitli faktörlere göre ortaya çıkan farklılaşmaların tespit edilerek, dini hayatın sosyal sistem içindeki yeri ve önemini saptanmasına” (Çapcıoğlu, 2008, s. 254) yöneliktir. Çalışmada anket yöntemi kullanılmakla birlikte veriler, nitel görüşmelerle de desteklenmiştir. Gençlik ve din kapsamında yapılan bir diğeri çalışma ise Kula tarafından gerçekleştirilen *Kimlik ve Din* isimli araştırmadır. Kula bu çalışmasında “ergenlik dönemi gençlerinin kimlik oluşumu ile bu oluşumu sağlamada çözüm yollarından biri olan din arasındaki ilişkiyi” (Kula, 2001, s. 159) araştırmış ve yöntem olarak anket tekniğini kullanmıştır. Gençlik ve din kapsamında değerlendirebilecek bir diğeri çalışma ise Kirman (2005) tarafından gerçekleştirilmiştir. Kirman bu çalışmasında, din ve sekülerleşme arasındaki ilişkinin boyutunu, üniversite gençliği üzerinden araştırmıştır. Çalışmanın amacı; “çok boyutlu ve oldukça karmaşık bir görünüm sergileyen din ve sekülerleşme ilişkisinin gözlemlenebileceği ... alanlardan biri olarak üniversite gençliğinin din, eğitim, ekonomi, siyaset ve özellikle aile ile ilgili tutum ve davranışlarını belirlemeye yöneliktir” (Kirman, 2005, s. 4). Çalışmada, anket yöntemi kullanılmıştır.

Din ve gençlik başlığı altında değerlendirebilecek bir diğeri çalışma ise Aydın (2010) tarafından kaleme alınmıştır. Aydın’ın bu çalışması, Türkiye toplumundaki dinî ve sosyal değerlerin ampirik verilere dayalı olarak incelenmesidir. Araştırmanın asıl hedefi, dinî değerlerin konumu ve dönüşümünün ortaya konulmasıdır (Aydın, 2010, s. 11). Araştırmada anket yöntemi uygulanmıştır. Bir diğeri çalışmayı ise Güllü (2010) kaleme almıştır. Araştırmanın konusu; “teorik düzeyde gençlik dindarlığını gecekondulaşma ve iç göç bağlamında ele almak, uygulama düzeyinde ise, gecekondulu gençlerinin dindarlıklarını ve dinî sosyalleşmelerini çeşitli değişkenler ile Kayseri’nin Argincık bölgesi örneğinde teorik çerçeveye ile ilişkili olarak din sosyo-

lojisi açısından incelemektir” (Güllü, 2010, s. 1). Hem nicel hem de nitel yöntemler birlikte kullanılmıştır. Din ve Gençlik kapsamında gerçekleştirilen bir diğer çalışma ise Avcı tarafından (2012) gerçekleştirilmiştir. Avcı, bu çalışmasında dinî bir grupla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki kurmuş ve bazılarının hâlâ bu bağlantıyı devam ettirdiği 60 üniversite öğrencisiyle derinlemesine mülakat gerçekleştirmiştir. Çalışmada esas olarak dindar gençlerin, dinî değer ve kuralları nasıl ve ne şekilde sergiledikleri sorgulanmıştır. Söz konusu alana yönelik bir diğer çalışma ise Paker (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kendisini ‘muhafazakâr’ olarak tanımlayan “gençlerin gündelik hayattaki sosyalleşme, iletişim biçimleri ve boş zaman alışkanlıklarının neleri kapsadığı ve bunları muhafazakâr değer ve kurallar çerçevesinde nasıl örtüştürdüğü, neo liberal politikalar çerçevesinde tüketim kültürüyle birlikte nasıl yeniden ürettiği ve tükettiği ele alınmaktadır” (Paker, 2017, s. 133). Çalışmada, nitel yöntem kullanılmış, 68 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Üzerine durulacak son çalışma ise Odabaşı (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada “y kuşağı”na dâhil, üniversitede lisans ve yüksek lisans okuyan gençlerin, kendi nesilleri, sivil itaatsizlik ve siyaset gibi konular hakkındaki düşüncelerinin dinle olan bağlantısı araştırılmıştır. Araştırmada, nitel yöntem kullanılmış ve 52 üniversite öğrencisi ile görüşülmüştür.

Yukarıda değinilen çalışmalar dikkatle incelendiğinde daha çok dinî yaşayışlarda meydana gelen değişmeler, belirli faktörler (örneğin; yetiştirme yurdu, aile, medya, fakülte) çerçevesinde incelendiği görülecektir. Söz konusu çalışmalar, bünyelerinde örtük bir şekilde din-zihniyet ilişkisini barındırmakla birlikte bu durum ara cümlelerde yer almakta ve çoğunlukla tek boyutlu bir yaklaşım çerçevesinde incelenmektedir. Elinizdeki çalışmanın ayırıcı özelliklerinden birincisi Ülgener’i takip ederek doğrudan zihniyet üzerine yoğunlaşmasıdır. Bu yönüyle diğer araştırmalardan farklılaşmaktadır. Ayırıcı diğer yönler ise din-zihniyet ilişkisini sosyolojik müdahaleye imkân sağlayan yarı yapılandırılmış mülakat yöntemini kullanarak açıklaması, din-zihniyet arasında tek boyutlu bir ilişkiden ziyade karşılıklı ilişkiler ağı olduğunu varsayması ve bu doğrultuda bir çalışmaya girişmesidir.³ Ayrıca araştırmanın, dindar erkek kimlikler üzerine yoğunlaşması ve Ülgener tarafından ortaya konulan çalışmaları ilerletmek ve Ülgener’in devamlılığını sağlamaya yönelik bir amaç gütmesi de diğerlerinden farklılaşan yönleri arasında yer almaktadır. Tüm bu yönleriyle araştırma diğer çalışmalardan ayrılmakta ve alanda görülen boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

3 Yukarıdaki araştırmalar arasında yarı yapılandırılmış mülakat yöntemiyle gerçekleştirilmiş çalışmalar olmakla birlikte sayı oldukça azdır.

Konu, Yöntem, Örneklem ve Sınırlılıklar

Ülgener'in (2006, s. 26) deyiimiyle insan, doğa ve madde ile olan ilişkisinin, değişen şartlar ile her daim güncellenen zihniyetlerin, din ile irtibatının, yeme, içme, giyinme, gezme, evlenme gibi davranış biçimleri üzerinden açıklanması ve din-zihniyet ilişkisinin seyrinin ortaya konulması, din sosyolojisinin dikkate alınması gereken konular arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda elinizdeki çalışmanın temel konusu; kendisini dindar olarak tanımlayan gençlerin zihniyet dünyasında dinin nerede durduğunu "tutum, aidiyet, davranış ve ibadet" başlıklarından hareketle ortaya koymak ve dinî değerlerin dindar gençlerin günlük hayat pratiklerinde nasıl karşılık bulduğunu tespit etmeye çalışmaktır. Burada gündelik hayatın doğrudan davranışlar üzerinden değil katılımcıların dil kurgularından hareketle inşa edildiğinin vurgulanması gerekir. Dindar gençliğin davranış biçimlerinin açıklanması kendilerine bırakılmış, buradan hareketle dinin söz konusu davranış parçaları arasındaki belirleyiciliğini anlamak amaçlanmıştır. Bu çalışma, bireylerin dindarlık seviyesini ölçmek ve çok dindar, dindar, az dindar gibi dindarlığa işaret eden skalalar belirlemek gibi bir gaye gütmemektedir. Bireylerin dindarlıkları değil dinin bireylerin zihniyet yapılarında, diğer bir ifade ile gündelik yaşantısında etki gücü araştırılmakta, yani dindarlık ölçümü yapılmamaktadır. Bu nedenle soru skalasında ifade edilen konularda direkt "dindarlık" ölçümü yapabilecek kategorilerin aranmaması gerekir. Tüm soruların içeriğinde "gündelik hayat" rutinlerini konu alan mesajlar bulunmaktadır ki bu mesajların çözümlenmesi temel hedef olarak görülmelidir. Metodolojik olarak "ideografik yaklaşım"ın dikkate alınmasının nedeni de budur.⁴

Söz konusu mesele, 1993-1998 yılları arasında doğan ve kendisini dindar olarak tanımlayan, yaşları 20-25 arasında değişen 20 kişilik bir grup üzerinden incelenecektir. Araştırmanın evreni, dinî bir grupta kalan erkek üniversite öğrencileridir. Örneklem grubu olarak, "gayesi, dinini bilen, kendisini geliştirmiş bir gençlik yetiştirmek olan ve bu amaca yönelik eğitimler veren"⁵ Çilehane İlmi Araştırmalar Derneği alınmıştır. Bu kuruma gelen ve burada barınan öğrenciler, kurumun amacını bildikleri, gelmeden önce kurum tarafından sunulan şartları kabul ettikleri ve

4 Dindarlığı ölçmeye çalışan pek çok araştırmacı, dindarlığın birtakım yönleriyle görünürlük kazandığını düşünmektedir. Bu konuda ilk araştırmalardan birisini gerçekleştiren Allport, dinî, içsel ve dışsal yönelimler olmak üzere iki boyutta kavramsallaştırmıştır (Akkiyal, 2012, s. 88). Allport'tan sonra gerçekleştirilen birtakım farklı çalışmalar ve yöntemler de söz konusudur. Dindarlık konusunda araştırmalarda yeni bir yaklaşım geliştiren, günümüzde de "Dünya Değerler Araştırması" gibi uluslararası veri tabanlarına temel oluşturan önemli araştırmalar arasında kabul edilen çalışmalardan birisi de Glock ve Stark'a aittir (1968). Çalışmada dindarlık ölçümü yapılmadığı için bu yöntemlerin herhangi biri takip edilmemiştir.

5 Yönetici ile yapılan görüşmelerde ifade edilmiş amaç.

bunları bilerek geldikleri dolayısıyla da dindar genç olmaya razı oldukları hatta dindarlığı talep ettikleri için dindar gençlik kategorisinde değerlendirilmektedir.⁶

Ülgener'in de (2006, ss. 5-8) ifade ettiği gibi zihniyet üzerine çalışma yapan araştırmacıların, zihniyet yapılarını ortaya çıkartması için takip etmesi gereken birtakım yollar ve semboller mevcuttur. Bu, zihniyet olarak isimlendirilen olgunun tamamen soyut, gözle görünmez bir yapıdan ziyade çoğu kez kendisini somut bir şekilde ortaya koyan ve değişik formlarla kendisini açık eden birçok farklı enstrüman kullanmasıyla ilgili bir durumdur. Zihniyetlerin gösterge araçlarının bazıları, edebiyat eserleri, deyimler, eğitim, kültür, ekonomi ve din şeklinde sıralamak mümkündür. Bununla birlikte zihniyetler, eyleme dönüşmüş davranışlar biçimiyle de kendisini ifade etmektedir. Bu aygıtların her biri zihniyetleri ortaya çıkartan, görünür kılan göstergeleri oluşturmaktadır. Zihniyetlerin bünyesinde barındırdığı bu özellik, zihniyet araştırmalarının üzerine inşa edildiği zemini sağlamaktadır. Ülgener'e göre (2006, s. 5) zihniyet araştırmaları genellikle iki koldan yürütülmektedir. İlk olarak zihniyetin hangi çağa ve çevreye aitse genel bir panoraması verilir sonrasında ise zihniyeti besleyen köklere inilir. Ülgener'in yaptığı çalışmaları dikkate alan bu araştırmada da iki aşamalı yaklaşım benimsenmiştir. İlk adımda "tutum, aidiyet, davranış ve ibadet" özelinde dindar gencin zihniyetinin genel bir portresi çizilmeye çalışılmış sonrasında ise bu portrede dinin görünürlük kazandığı ya da kazanmadığı noktalar üzerine yoğunlaşmıştır. Dindar gencin gündelik hayatının, başka bir sınıflandırma yerine 'tutum', 'aidiyet', 'davranış' ve 'ibadet'le sınırlandırılması söz konusu alanların kuşatıcılığı ve kapsayıcılığıyla ilgilidir.

Her araştırma özellikle de saha araştırmaları, kullandıkları az sayıda örneklem ile sınırlı olduğundan, araştırmanın neticesinde elde edilen sonuçlar da örneklem ile sınırlıdır. Bu çalışma da örneklem olarak seçilen Çilehane İlmi Araştırmalar Derneği'nde kalan öğrenciler ile ilgilenmekte ve bu dernek ile sınırlanmaktadır. Araştırmanın sınırlılıklarından birisi de mülakatların sadece dindar erkeklerle yapılmış olmasıdır. Bu durumun nedeni, Çilehane İlmi Araştırmalar Derneği'nin bünyesinde sadece erkek öğrencileri bulundurması ve erkek öğrencilere yönelik faaliyetler yapmasıdır. Gerekçeden de anlaşılacağı üzere erkek öğrencilerin seçilmiş olması tercihten öte bir zorunluluktur. Hem kız hem de erkek öğrencilerin her ikisine birlikte hizmet veren ve İslami hassasiyetleri ön plana çıkan kurumlara ulaşamamıştır.

6 Örneklem alınan Çilehane İlmi Araştırmalar Derneği, Türkiye'de birçok kimse tarafından bilinen dini bir gruba bağlıdır. Yöneticilerle yapılan görüşmelerde, grubun isminin saklı tutulması talep edilmiştir. O sebeple burada grubun ismi gizli tutulmuştur. Yurt yöneticisi, yurdun daha çok dindar kesimlere hitap ettiğini ve bünyesinde dini hassasiyeti olan kimseleri barındırdığını söylemiştir.

Biri kızları diğeri ise erkekleri bünyesinde barındıran iki ayrı kurum, sürece karşılaştırma gibi etkenlerin dâhil olacağı endişesiyle örneklem olarak alınmamış, tek bir kurum üzerinden gidilmiştir. Birey yerine kurum üzerinden gidilmesinin sebebi ise dindar gencin neye göre belirlendiği sorusunu daha net bir şekilde cevaplayabilme düşüncesidir. Başka bir kurum yerine Çilehane İlmi Araştırmalar Derneği'nin örneklem olarak seçilmiş olmasının nedeni, çalışmanın evrenine yönelik ideal tip örneklerini bünyesinde barındırması ve araştırma konusunda gösterdikleri açıklıktır. Diğer taraftan söz konusu sınırlılık, çalışmayı erkek dindar kimlikler üzerine yoğunlaşmaya yönlmesi sebebiyle, erkek dindar genç kimliklerin araştırılması açısından fırsata dönüşmüştür. Bu çalışmada, belli sayıda kişiyle mülakat yapılarak konuya derinlemesine nüfuz edebilmek amaçlanmıştır, mülakat yapılacak kişilerin konuyla bağlantılı olmasına dikkat edilmiştir. Araştırmada, uygulama aşamasında formda yer alan sorulara ilave ya da çıkartma yapma, sıralamayı değiştirme, ayrıntılara girme (Şentürk, 2011, s. 14) gibi imkânlar sağlayan “yarı yapılandırılmış” mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakatlar, bir aylık sürede, yurt binasında görüşmeler için tahsis edilen odada gerçekleşmiştir. Mülakatlar esnasında kayıt cihazı kullanılmış, ses kayıtlarının deşifresi sonrasında -Word dosyasında- 150 sayfalık doküman elde edilmiştir.

Elde edilen veriler, belirlenen temalar doğrultusunda “tutum”, “aidiyet”, “davranış” ve “ibadet” şeklinde dört başlık altında tasnif edilmiştir. Ancak gerekli görüldüğünde birbirini tamamlayan fakat iki farklı kategoriye dâhil olan sorular, konu bütünlüğünün dağılmaması için tek bir başlık altında verilmiş, değerlendirme kısmında ise dikkate alınmıştır.

Tutum

Katılımcılara tutumlarını ölçmek amacıyla “intihar etmeyi düşündünüz mü ve intiharı nasıl değerlendiriyorsunuz” soruları sorulmuş, katılımcıların büyük bir çoğunluğu (E1, E2, E3, E4, E5, E6, E7, E8, E9, E10, E12, E15, E16, E17, E18, E19, E20)⁷ intihar etmeyi düşünmediklerini söylemişlerdir. Bunun yanı sıra E14 düşündüğünü, E11 ve E13 ise kendi adlarına değil ama intihar edenler adına düşündüklerini ve onları anladıklarını ifade etmişlerdir.

7 Katılımcıların kimliklerinin ifşa olmaması için kodlama yoluna gidilmiş ve “erkek” anlamında E ile kodlanmıştır.

İntihar ile ilgili olarak sorulan ikinci soru “intiharı nasıl değerlendiriyorsunuz” sorusudur. Gelen cevaplardan hareketle, intihara karşı daha keskin bir tutum içinde olanlar ile olmayanlar şeklinde bir ayırım yapmak mümkündür. İntihara karşı keskin tepki gösterenlerden (E1, E3, E4, E5, E6, E7, E9, E12, E20) bazıları intihar etme konusundaki düşüncelerini; ‘etik bulmuyorum’ (E1), ‘oyuna başlamadan pes etmek’ (E4), ‘mücadele edemeyip Şeytani bir ruh durumuyla kaçmak’ (E12) şeklinde ifade etmişlerdir. Daha esnek cevap verenler ise ‘intihar etmek tamam haklı değil ama bazen de insanın kaldıramayacağı bir yük, trajediler, travmalar olabiliyor’ (E2), ‘intihar eden hakkında kötü düşünmem, intihar insanı dinden çıkartmıyor sonuçta. Yani intihar edenler adına olumlu bakıyorum hatta intihar etme cesaretini gösterdiği için onu tebrik bile edebilirim’ (E14), ‘öyle bir çağda yaşıyoruz ki etmemek imkânsız’ (E11), ‘intihar edenler için çok düşündüm, hak veriyorum ben onlara, çünkü onu anladığım durumlar bazen oluyor’ (E13), ‘basitçe intihar olmaz, dinen yasak ama bizde öyle bir şey yok diyemezsin’ (E18) şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Katılımcılara, toplumsal hedeflerinin olup olmadığını ortaya çıkartabilmek amacıyla “ileride çok paran olursa ne yapmak istersin” sorusu da sorulmuştur. İnfak etmek birinci sırada (E2, E4, E8, E14, E15, E16, E20) gelmektedir. Bazı katılımcılar, yapacakları işleri; ‘güzel şeylerde kullanırım’ (E11), ‘ya israf eder ya da paylaşıyorum’ (E6), ‘şirket kurup medya grubu satın alırım’ (E1) ‘gayrimenkul alırım’ (E17), ‘azaltmaya çalışırım, çok harcarım’ (E4), şeklinde ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bazı katılımcılar ise ‘para ile ilgili hayalim yok’ (E10, E14), ‘düşünmedim’ (E14, E18, E19), ‘parayla yaşamayı istemem’ (E15, E16, E20) şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Katılımcılara “kendi içinde çatışma yaşayıp yaşamadıkları” da sorulmuş,⁸ çoğunluğunun (E1, E4, E6, E7, E8, E11 E12, E13, E14, E15, E16, E18, E20) çatışma yaşadığı görülmüştür. E9, E10, E17, E19 ise herhangi bir çatışma yaşamadıklarını söylemişlerdir.

‘Çok yaşıyorum. Ortadoğu gibiyim’ (Gülüyor) (E4).

Katılımcılara müzik sorusunun içinde “çalmak/üfleme istedikleri enstrümanın olup olmadığını” sorusu da sorulmuş, ney (E11, E12, E14, E15, E19) çalınmak/üflenmek istenilen enstrüman aletlerinin başında gelmiştir. Ney’i ise gitar (E1, E16, E17, E20), bağlama (E2, E10), saz (E5, E6, E13) gibi enstrümanlar takip etmiştir.

8 Çatışma sorusu katılımcıların gerçekleştirdikleri fiillerin, yapmak istedikleriyle uygun olup olmadığını ölçmeye yönelik sorulmuştur. Burada doğrudan ‘dini nedenler dolayısıyla çatışma yaşıyor musunuz’ şeklinde bir soru sorulmamış, bu nokta katılımcıların ifadelerinde aranmış, gerekli görüldüğünde çatışmanın nedeninin ne olduğu şeklinde ek sorular yöneltilmiştir.

Aidiyet

Katılımcıların mekâna aidiyet duyguları yaşayıp yaşamadıklarını ölçmek buradan hareketle de zihniyet dünyalarına yönelik ip uçları çıkartmak amacıyla kendilerine “İstanbul’da huzurlu ve huzursuz olduğunuz mekânlar var mıdır” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. İlk göze çarpan, katılımcıların kendisini Kadıköy’de huzursuz, Üsküdar’da huzurlu hissettikleridir. Kadıköy’de huzursuz olanlar, kendilerini; ‘Kadıköy’ün ortamı beni fazlasıyla rahatsız ediyor’ (E1, E16, E20), ‘Kadıköy’ün içinde huzursuz oluyorum’ (E3, E10, E11, E15), ‘Kadıköy’ü hiç sevmem, oldum olası da ısınmadım zaten’ (E4, E19), ‘Kadıköy sınırına geçtiğimiz zaman zulüm, manevi bir basınç hissediyorum’ (E6) şeklinde ifade etmişlerdir. Kadıköy’ün yanında huzursuz hissedilen bir diğer yer ise Beşiktaş’tır (E2, E10, E17). Beşiktaş’ın Kadıköy’e göre daha güzel olduğunu söyleyen E2 yine de ikisini aynı kategoriye koyduğunu söylemiştir. Kadıköy ile ilgili olarak E3’ün, E6’nın ve E16’nın söyledikleri şu şekildedir:

Gidince sanki havadan bir basınç geliyor, içini basıyor böyle. İnsanlar basıyor daha çok. Açıkçası insanın içindeki ruh havaya etki ediyor, oda havasını bile bozuyor yani (E3).

Kadıköy sınırını geçtiğiniz zaman o Selimiye Kışlası’ndan bu tarafa biraz zulüm hissediyorum, manevi bir basınç hissediyorum açıkçası (E6).

Kadıköy’de olduğum zaman, bu Moda taraflarına falan gidildiğinde, Hristiyan’a, Yahudi’ye, Ateiste saygıları var ama Müslüman’a bir yobaz gözülle bakış açısı var. Bu saçma geliyor bana. ... Birkaç defa da böyle bakış açılarıyla karşılaştım (E16).

Huzurlu hissedilen yerlerin başında ise Üsküdar gelmektedir. Katılımcıların Üsküdar’a ilişkin ifadeleri şu şekildedir: ‘Üsküdar’da kendimi rahat hissedirim’ (E1, E2, E7, E13, E16, E20), ‘Üsküdar’ı çok severim’ (E10, E15, E19), ‘Üsküdar mükemmel geliyor bana’ (E4, E6, E11), ‘Üsküdar aşığı birisiyim’ (E8). Üsküdar’dan sonra en fazla huzurlu hissedilen yer ise Fatih Camii bölgesidir (E2, E3, E10, E19). Hatta Fatih, E3’e göre Üsküdar’dan daha önceliklidir. Bununla birlikte E7, E8, E13, E18 kendilerinin herhangi bir mekânda huzursuz olmadıklarını söylemişlerdir. Üsküdar ve Kadıköy’le ilgili E19’un ifadeleri şu şekildedir:

Kadıköy’ü hiç sevmiyorum. Çok rahatsız hissediyorum. ... Üsküdar’a gittiğinde insan biraz daha ruhani olarak dinginleşebiliyor yani rahatlatıyor. Ama Kadıköy’de rahatlamadan öte kasılıyorsun (E19).

Katılımcılara “yabancılık yaşayıp yaşamadıkları” sorusu da sorulmuştur.⁹ E5, E7, E10, E12, E13, E14, E15, E16, E17 yabancılık yaşadıklarını ifade etmiş, E4, E6, E8, E9, E20 ise herhangi bir yabancılık yaşamadıklarını söylemişlerdir.

Hem Müslüman olup hem günümüze ayak uydurmak gerçekten çok zor. Ben zorlanıyorum bu konuda (E10).

Katılımcılara “kamusal alanda dindar kimlikleri nedeniyle sorun yaşayıp yaşamadıkları” da sorulmuştur. Katılımcıların çoğu (E1, E2, E5, E6, E7, E8, E9, E10, E11, E12, E14, E16, E19, E20) kamusal alanda dindar kimlikleri nedeniyle sorun yaşamamaktadırlar. Bu konuda kendi ifadeleri; ‘zorluk ya da kolaylık sağlamıyor çünkü çok fazla ön plana atmıyorum’ (E1), ‘kamusal alanda dindar kimliğimi göstermediğim için yok’ (E9), ‘dini kendi içimde yaşadığım için yaşamadım’ (E16), ‘çalışmadığım için oluşturmuyor’ (E5, E11) şeklindedir. Bunun yanı sıra üç katılımcı (E3, E4, E15) sorun yaşadıklarını, E13 bazı mekânlarda tereddüt ettiğini, E14 sorun değil yabancılık yaşadığını, E15 üniversitede yaşadığını, E17 ise sorun yaratmadığını ama farklı gözle bakıldığını söylemiştir. E2 ve E16’nın ifadeleri şu şekildedir:

Kadıköy belediyesinin içine girdiğim zaman ‘selamun aleyküm’le girmek biraz tuhaf olabiliyor. Mesela; bugün Uber kullandım. Adamın hâline baktım, o adama selamun aleyküm demedim, merhaba diyorum ya da işte iyi günler falan. Bağlamına göre kullandığım hitap değişiyor (E2).

Yok yaşamadım. Yaşayacağım yerlerde de fazlada tartışmaya girmem. Dini ben kendi içimde yaşadığım için -çünkü din kendime özgü bir şeydir- insanlarla tartışmaya girmenin uygun olduğunu düşünmüyorum (E16).

Davranış

Gündelik hayat pratiklerinde dinin etkisini ortaya çıkartmak amacıyla katılımcılara bazı sorular yöneltilmiştir. Örneğin; İslami hassasiyeti olan bir kurumda kalma sebeplerini tespit etmek ve bu sebepler arasında dinî gerekçelerin varlığının olup olmadığını ortaya çıkartmak amacıyla katılımcılara, “niçin böyle bir kurumun içinde oldukları” sorusu sorulmuştur. Gelen cevaplar arasında düşünce yakınlığı (E4, E8, E9, E17, E20), aile (E7, E8), iyi noktalara taşıyacağına olan inanç (E1, E3, E19), yur-

9 Burada ifade edilen yabancılık sosyolojik bir kavramdan ziyade, toplumdan uzak düşme, toplum içinde rahat olamama anlamında kullanılmıştır.

dun uygun koşulları (E2, E6) gibi faktörler ön plana çıkmaktadır. Üniversite okuma gibi önemli bir sürecin arkasında yatan faktörlerin neler olduğuna dair ipuçları yakalayabilmek, buradan hareketle de katılımcıların davranışlarında yönlendirici etkenlere dair çıkarımlar yapabilmek amacıyla katılımcılara “niye üniversite okudukları” sorulmuştur. Katılımcıları yönlendiren faktörler arasında; ‘insanlara faydalı olma istediği’ (E5, E10, E11, E14, E15, E17), ‘İslam’ (E6, E12.), ‘meslek sahibi olmak arzusu’ (E1, E7, E10), ‘iyi bir hayat standardı’ (E2, E5, E17, E19) ve ‘hedefler’ (E3, E20) başı çekmektedir.

Niçin okuyorum, iyi bir hayat standardım olsun diye okuyorum. Niye yaşıyorum, ailemle iyi vakit geçirmek, ilerde bir yuvam olsun, ne bilim yani kendimi mutlu etmek ve huzur içinde yaşayabilmek için (E8).

Katılımcılara “üniversite sonrası ne yapmayı planladıkları” şeklinde başka bir soru da sorulmuştur. Sorulan katılımcıların cevapları; ‘yüksek lisans yapmak’ (E8, E10, E11, E13, E17), ‘akademisyenlik’ (E9, E19), ‘kurum sınavlarına girmek’ (E6), ‘bürokrat olmak’ (E8), ‘akademi ya da Anadolu kasabasına çekilmek’ (E14), ‘bir üniversite daha okumak’ (E15) ‘iş hayatına girmek ya da KPSS’ye hazırlanmak’ (E12), ‘askerlik, iş, evlilik’ (E13, E16, E20) şeklindedir.

Katılımcıların gündemlerini nelerin oluşturduğunu yakalayabilme amacıyla kendilerine “arkadaşlarıyla bir araya geldiklerinde neleri konuştukları” da sorulmuştur. Katılımcıların gündemini oluşturan temel konular; ‘siyaset’ (E2, E6, E7, E10, E12, E16, E20), ‘gündelik olaylar’ (E9, E10, E14, E16, E18), ‘dinî sohbetler’ (E2, E4, E6, E12.), ‘futbol’ (E2, E16, E20), ‘dersler ve okul’dur (E1, E5, E18, E19). Katılımcıların kendilerine örnek olarak kimleri aldıkları hakkında bilgi edinme amacıyla “kimleri takip ettikleri” sorusu sorulmuş, gelen cevaplar sonucunda katılımcıların çoğunluğunun (E2, E3, E6, E7, E8, E9, E12, E14, E16, E17, E19, E20) takip ettiği kişilerin olmadığı görülmüştür. Katılımcılar arasında sıkı takipçilik olumsuz bir şey olarak algılanmakta, E14’ün aşağıdaki ifadeleri, genel durumu özetlemektedir.

Sıkı takipçiliği sevmiyorum artık. Biliyorum yani sıkı takipçi olmak kötü bir şey (gülüyor) ... Sıkı takipçisi olmak yanlış yani.

Kimleri takip ettikleri sorusunu destekleyici anlamda, farklı sıralarda, katılımcılara yerinde olmak istedikleri kişilerin olup olmadığı da sorulmuştur. Gelen cevaplara bakıldığında Kağan Yakuphan’ı takip ettiğini söyleyen E1, “yerinde olmak istediğiniz kimse var mı” sorusuna, illa birilerini söyleyeceksem Murat Yıldırım’ın yerinde olup *Kim Milyoner Olmak İster?* yarışmasını sunmak isterdim

şeklinde cevap vermiştir. Şu an takip ettiği kimsenin olmadığını söyleyen E2, E7, E14, E16 yerinde olmak istedikleri kimselerin olmadığını, mevcut durumlarından memnun olduklarını söylemişlerdir. “Takip ettiğiniz kimseler var mı” sorusunda Ebru Gündeş ve Cübbeli Ahmet’i şeklinde cevap veren E4 ise sanat anlamında işini iyi yapan kimselere gıpta ettiğini söylemiştir. Ayrıca takip ettiği kimselerin olmadığını söyleyen E12 Cumhurbaşkanı’nın, E17 ise Sedat Peker’in yerinde olmak istediğini ifade etmiştir.

Katılımcılara “giyim tarzınızı neye göre belirlersiniz” sorusu da yöneltilmiştir. Gelen cevaplara bakıldığında katılımcıların giyim tarzlarını etki eden nedenlerin başında; ‘hoşa gitmesi’ (E7, E8, E14, E15, E17), ‘din’ (E2, E6, E12, E15), ‘rahatlık’ (E3, E8, E16, E13), ‘temizlik’ (E3, E6, E10), ‘uyum’ (E6, E11, E18, E19), ‘anne etkisi’ (E9, E19), ‘moda’ (E1, E2), ‘sanatçılar’ (E16) gibi faktörler gelmektedir. Giyim tarzı ile alakalı olarak katılımcıların tüketim kültürüne ne kadar adapte olduklarına dair ipucu yakalayabilmek açısından “ne sıklıkla kıyafet alışveriş yaptıkları” sorulmuştur. Gelen cevaplara bakıldığında E17 hariç tüm katılımcılar gerekli olduğunda, ihtiyaç duyduklarında alışveriş yapmaktadır. En sık alışveriş yaptığını söyleyen katılımcı E17’dir. Ayda bir alışveriş yaptığını ve alışverişini sevdiğini söylemiştir. Katılımcıların erkek olmaları sebebiyle kıyafetin yeterli bir ölçü aracı olmayacağını varsayarak telefon sorusu da sorulmuştur. Böylece kıyafet üzerinden tüketim kültürüne adaptasyonda ortaya çıkan sonucun test edebileceği düşünülmüştür. “Telefonunuzu ne zaman, niye değiştirdiniz-değiştirirsiniz” sorusuna E4 ve E6 hariç tüm katılımcılar zorunlu sebeplerle nedeniyle ve uzun sürede değiştirdikleri cevabını vermişlerdir. Bununla birlikte sadece iki katılımcı, biri (E6) ölmesine (kullanamaz hâle gelmesine) bağlı olduğunu ama sıkılmamak için çaba sarf ettiğini, diğeri (E4) ise bir buçuk yıl önce değiştirmiş olduğu telefonunu şimdiye kadar kafasında on kez değiştirdiğini ama gerçek anlamda değiştiremediğini, fırsatını bulduğunda değiştireceğini ifade etmiştir.

Katılımcılara davranışlarını ölçmek amacıyla sorulan bir diğer soru “teknolojik aletler başında günlük ne kadar vakit geçirdikleri” sorusudur. Katılımcıların teknolojik aletlerin karşısında uzun saatler harcadıkları görülmüştür. Katılımcıların ifadeleri; ‘yedi-sekiz saat kullanıyorum’ (E18), ‘belki günümün altı saati’ (E2, E6, E11), ‘üç-dört saati geçiyordur’ (E4, E8, E9, E12), ‘iki, üç saat’ (E20), ‘belki iki saatimi alıyordur, bilmiyorum’ (E7), ‘bir iki saat’ (E14, E16, E19), ‘günlük bir saati geçmez’ (E3, E13, E15) şeklindedir.

Dört beş saatimi hatta belki de altı saatimi bile alıyordur (E6).

Katılımcılara “sosyal medya hesaplarının olup olmadığı” sorulmuş, bütün katılımcıların sosyal medyanın birinde veya birçoğunda hesaplarının olduğu görülmüştür. Bununla birlikte sadece E11 aktif kullandığını diğerleri ise aktif olmadıklarını söylemişlerdir. Davranışın yanı sıra katılımcıların tutumları ölçmeye yönelik olarak “sosyal medyayı genel olarak nasıl değerlendirdikleri” sorusu da yöneltilmiş, katılımcılar (E2, E3, E6, E8, E9, E10, E12, E14, E16, E18, E20) genel olarak olumsuz değerlendirdikleri cevabını vermişlerdir. Bu konuda E6’nın söyledikleri şu şekildedir:

Sosyal medya vakit kaybı, kendim de kullanarak, izliyorum sadece, zaten çok ciddi bir paylaşım yaptığım yoktur. ... Kötü bir bağımlılık bence. Belki sigaradan bile, hatta alkol-den bile tehlikeli bir bağımlılık hâline gelmiş olabilir toplum için.

Katılımcılara “hangi tarz müzikler dinledikleri” sorulmuştur. Cevaplar; ‘arabesk’ (E4, E15, E20), ‘türkü’ (E5, E9, E19), ‘karışık’ (E10, E12, E13, E14, E17), ‘mehter marşı, milliyetçi şarkılar’ (E8), ‘ruhu dinlendirecek müzikler’ (E11), ‘rak ve metal’ (E16), ‘ağır müzikler’ (E6), ‘popüler müzik’ (E1, E2) şeklindedir. Sadece E3 müzik dinlemediğini ifade etmiştir. E8’in ifadeleri şu şekildedir:

Genelde dinlediğim müzikler mehter marşı. Son zamanlarda milliyetçi havanın verdiği milliyetçi şarkılar.

Ayrıca katılımcılara hangi sanatçıları dinledikleri sorusu da sorulmuştur. Dinlenenler arasında ‘Ahmet Kaya’ (E10, E14, E15, E17) başı çekmektedir. Ahmet Kaya’yı, ‘Mustafa Ceceli’ (E1, E11), ‘Ebru Gündeş’ (E4, E10), ‘Burcu’ (E1) gibi isimler takip etmektedir.

İbadet

Katılımcılara ibadetlerini (özellikle namaz) yerine getirip getirmediikleri sorulmuş, arada belli vakitlerin kaçtığını söyleyenler (E1, E2, E4, E8, E10, E12, E15, E16, E19, E20) olmakla birlikte bütün katılımcılar, namaz ve oruç gibi ibadetleri yerine getirdiklerini söylemiştir. İbadetle ilgili sorular kapsamında katılımcıların ifadelerinde ibadet ile diğer kategoriler (tutum, aidiyet ve davranış) arasında doğrudan bir bağlantı görülmemiştir. İbadet kendi başına bir olgu olarak kabul edilmiş ve davranışlar arası transfere rastlanmamıştır.

Bulgular ve Tartışma

Gelen cevaplar, katılımcılar açısından dinin iki farklı kategoride değerlendirilmesi gerektiği sonucunu ortaya çıkartmıştır. Bunları “üst anlatıda din” ve “davranışlarda din” şeklinde kavramsallaştırmak mümkündür. Bahsedilen ‘üst anlatıda din’ ifadesinden kasıt, katılımcıların kimliklerini oluşturma anlamında, zihniyetlerini şekillendiren temel etkenler arasında dinin varlığıdır. Öyle ki tüm katılımcılar, din örtüsü (perdesi) diğer bir deyişle “kutsal şemsiye”¹⁰ altında yaşamaktadırlar. Bu durum dinin içeriğinden, niteliğinden, gerçekte yaşanıp yaşanmadığından bağımsız bir şeydir ve davranışın ötesinde bir anlamda varlık kazanmaktadır. Katılımcıların tamamı, kendilerini Müslümanlık çatısı altında kabul etmekte ve bunun üzerinden tanımlamaktadırlar. Bu noktada üst kimlik olarak dinin, zihniyeti oluşturuca bir faktör olarak işlev gördüğü ve katılımcıların zihniyetini inşa ettiği görülmüştür. “davranışlarda din” ise daha çok tutum ve davranışta kendisini görünür kılmaktadır. Bu noktalarda zihniyet oluşturuca güç olarak “din vardır ya da yoktur” gibi total değerlendirmeler yapmak mümkün değildir. Buralarda kategoriler belirlenip daha özelle inilmeli ve oradan hareketle çıkarımlar yapılmalıdır. Çalışmada belirlenen kategoriler (tutum, aidiyet, davranış, ibadet) üzerinden dindar gencin gündelik yaşamında dinin durduğu yer değerlendirildiğinde, alt katmanlarda dini, bir bütün olarak ele almanın mümkün olmadığı görülmüştür. Kendisini dindar olarak tanımlayan katılımcıların hayatında, zihniyet inşa edici bir araç olarak din, istikrarlı bir şekilde birbirini takip eden bir olgu olarak değil parçalı bir yapı şeklinde görünürlük kazanmıştır. Bu durum çizgi metaforu üzerinden açıklanacak olursa, katılımcıların davranış ve tutumlarında din, doğrusal bir çizgi gibi takip edilebilecek özellikte değil zikzaklar çizerek ilerleyen ve bir adım sonrası çok fazla öngörülemeyen niteliktedir. Din, ibadet ve aidiyet gibi belli noktalarda katılımcıların davranışlarını üst seviyede etkilerken, pratik hayatta ise çok fazla ön plana çıkmamaktadır. Ortaya çıkan bu sonuç; ‘katılımcılar açısından din, bireyin kendisi tarafından bilinçli olarak sahiplenmekten öte aile ve çevrenin etkisiyle oluşmuş olgudur’ şeklinde bir yoruma kapı aralamaktadır. Yani din, dindar gençler tarafından kazanılmış değil verilmiş bir kimlik özelliği olarak sahiplenilmektedir. Bu noktada Çilehane İlmi Araştırmalar Derneği’nin işlevi ortaya çıkmaktadır. Dernek, küçüklükten beri o camianın içerisinde yetişen bireylerin, kalıcılığını sürdürme çabasına yönelik rol oynamakta, kimliği muhafaza etmeye odaklanmaktadır. Gündelik hayatın içinde kendisini görünür kılan, davranış olarak din özelinde değerlendirilebilecek sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür.

10 Kavram, Berger’in *Kutsal Şemsiye* isimli kitabından esinlenilerek kullanılmıştır.

Gelen cevaplar dindar kimliği ile ön plana çıkan bir yurdun tercih edilmesinde pek çok nedenin etkili olduğunu göstermiştir. Burada çalışma açısından önemli olan nokta, yurdun tercihinde dinî nedenler ya da düşünce yakınlığı gibi sebeplerin önde gelen etkenler arasında yer almasıdır. Bu durumu aidiyet üzerinden yorumlamak mümkündür. Katılımcılar, kendilerini ait hissedebilecekleri ortamları öncelemekte, üst kimlikleriyle uyumlu olan yerleri tercih etmektedirler. Bu ise onların kimliklerini koruma endişesi duyduklarını göstermektedir. Endişe, değer verilen ya da kişi için önemli olan bir şey üzerinde yaşanan kaygı hâlidir. Bu hâliyle katılımcıların dindar kimliklerini kaybetmekten korktuklarını, sahip oldukları kimliği sürdürmek istedikleri ve onu önemsedikleri söylenebilir.

Dindar gençler arasında İslam, bireyin kendi içinde yaşadığı ve onunla sınırlı kalan, çoğunlukla toplumsal boyuta dönüşmeyen bir inanç ve davranış olarak yaşanmaktadır. Söz konusu durum gerçekleştirilmek istenen hedeflerden giyime, dinlenen müziklerden konuşulan gündeme kadar birçok alanda görünürlük kazanmaktadır. Katılımcılar dinî bir grubun içinde olmalarına rağmen bireysel hareket etmekte, grup içinde birey olarak varlık göstermekte ve “bireysel toplum”¹¹ özelliği sergilemektedirler. Çünkü din, kolektif olarak harekete geçirici boyutuyla¹² değil daha çok aidiyet ve ibadet boyutuyla varlık göstermekte ve etkinlik kazanmaktadır. Ayrıca hem özne/birey olarak dini yaşama hem de ideoloji oluşturamama durumuna uygun olarak katılımcılar (E1, E3, E4, E5, E10, E11, E12, E13, E14, E16, E17, E20), toplumu değiştirmek ve dönüştürmek, toplum için çalışmak, İslam’ı toplumsal yaşantıda hâkim kılmaktan çok, iş, eş, çocuk, ev, araba gibi bireyin kendi küçük kamusalıyla ilgili amaçlar için uğraşmakta, büyük toplumdaki küçük toplumun menfaatlerini öncelemektedirler.

Katılımcılar (E1, E2, E5, E6, E7, E8, E9, E10, E11, E12, E14, E16, E19, E20), toplumsal ve kamusal hayatta¹³ dindar kimlikleri ile ön plana çıkmaktan sakınmakta, mekâna ve şartlara göre davranış şekilleri ve dili geliştirmektedirler. Kamusal alan-özel alan ayrımına karşı çıkan, belli noktalarda devletle çatışmalara giren İslamcı çevrelerin içinde yetişmiş, onların bir parçası olan katılımcıların, bilerek ya da bilmeyerek kamusal alan-özel alan ayrımını farklı bir noktaya taşıdıkları, kamu-

11 Kavram için bk. Bauman, 2017, s. 61.

12 İdeolojik boyuttan kasıt; bireyin kendi günlük yaşantısını aşan ve onu bir grup içinde, grupla birlikte hareket etmesini sağlayan, harekete geçirici duygunun adıdır.

13 Burada özel, kamusal ve toplumsal alan şeklinde üçlü bir ayrım yapılmıştır. Özel alan sadece bireye has ve bireyin şekillendirdiği, kamusal alan devletin resmi kurumları, toplumsal alan ise hem bireyin özel alanının hem de devletin resmi kurumlarının dışında kalan her türlü mekânı içine almaktadır.

sal alanı, toplumsal alanı da içine alacak şekilde genişlettikleri gözlenmiştir. Katılımcıların ifadelerinde din, bireysel olarak yaşanması gereken, kişinin kendisini ilgilendiren bir şey olarak sunulmuştur. Bu sebeple dindar kimliklerin toplumsal alana taşınmasına gerek yoktur. Örneğin; katılımcılar, toplumsal hayatta, karşıdaki insana dinî anlamlarla yüklü “selamun aleyküm” yerine bilinçli bir şekilde “iyi günler” gibi daha nötr ifadeler kullanmakta, dinî kimliği ortaya çıkartacak davranışlardan özellikle kaçınmaktadırlar. Bu örnek, başörtüsü serbestliği, müftülere nikâh yetkisi gibi adımlarla devlet açısından kamusal alan-özel alan ayrımının belli noktalarda yumuşatılmasına rağmen, söz konusu ayrımın (kamusal-özel) dindar bireyler tarafından toplumsal alanı da içerecek şekilde genişletildiğini göstermektedir. Sonuç olarak din, toplumsal ve kamusal yerine, bireysel alanda daha keskin bir ifadeyle bireylerin odalarında yaşanmakta ve bu devlet tarafından dayatılma olarak değil dindar bireyler tarafından tercih edilmektedir. Bu durum üzerinde pek çok nedenin etkili olması mümkündür. Örneğin; dindarlar açısından toplumsal hayatta sanıldığı kadar rahat bir ortamın olmadığı, bu sebeple bireylerin toplumsal hayatın dışında, özel alanlara hapsedikleri şeklinde yorumlanabilir. Bu ihtimal ise beraberinde, dindarlar üzerinde toplumsal bir baskının olduğu sonucunu getirmektedir. Ortaya çıkan sonuç üzerinde yapılabilecek başka bir yorum ise dindarın, din algısında değişimler yaşandığı şeklindedir.

Katılımcılar, Üsküdar, Fatih gibi mekânlara ait, Kadıköy, Beşiktaş gibi yerlere ise yabancıdır. Bazı mekânlara aidiyet hissedilirken başka mekânlara ise yabancı olunması, yukarıda dolaylı olarak değinilen toplumsal kutuplaşmaların varlığına yönelik ipuçları barındırmakta, gelen cevaplar ise yaşam tarzlarıyla ilgili toplumsal ayrışmaların olduğunu göstermektedir. Katılımcıların yaşadıkları tecrübeleri aktararak, yaşam tarzlarıyla ilgili olarak çevredeki insanlar tarafından baskılanmaları (E6, E16, E19), içkili (E5), butik (E1) mekânların fazlalığı ve ortamının genel havası (E2, E3, E4, E10, E11, E15) dolayısıyla rahatsız olduklarını söylemeleri hem toplumsal ayrışmaların olduğunu hem de ayrışmalara bizzat mekânın kendisi değil, mekân üzerinde yaşayan insanların düşünce ve yaşayış tarzları ile mekânda bulunan ya da bulunmayan eserlerin neden olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Kadıköy meselesi, öteki üzerinden kimliğin daha fazla ön plana çıkmasının bir örneğini oluşturmaktadır. Kimliğe yönelik sözlü ya da fiilî müdahale, ötelenme gibi sınır uçlarına dokunulması, katılımcıların dinin kaynaklık ettiği üst kimliklerini daha fazla sahiplenmelerine neden olmaktadır. Ayrıca Üsküdar ile Kadıköy ya da Fatih ile Beşiktaş arasında ortaya çıkan fark, muhalefet olma diğer bir ifade ile hâkim olmama, azınlıkta hissetme ile ilgili bir durumdur. Yaşanan bu durumu ‘muhalefette olma hâli’ şeklinde tarif etmek mümkündür. Bu yaklaşım yukarıda değinilen dinî

kimliğın, üst bir anlatı şeklinde etkili bir faktör olduğu sonucunu desteklemektedir. Rahat hissedilen Üsküdar ve Fatih'in daha çok muhafazakâr yerler olarak kabul edilmesi ve belediyelerin AK Parti belediyesi olması, buna karşın Kadıköy ve Beşiktaş'ın ise daha seküler çevrelerin yaşadığı yerler olarak bilinmesi ve her iki ilçenin de belediyesinin CHP olması, siyasetin arka planda yer alan bir etki aracı olduğunu göstermektedir.

Katılımcıların hayatında, dinî anlamda onların davranışlarını şekillendiren, yönlendiren, ortak gayeler gösteren idollerin olmadığı görülmüştür. Bireysel yaşanan ve büyük oranda birey tarafından inşa edilen bir din anlayışına uygun olarak katılımcılar, cemaatvari oluşumları, takipçiliği, takip etmeyi sevmediklerini, takipçiliğın yanlış olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum zamanın genel ruhuyla uygunluk göstermektedir. Ayrıca 15 Temmuz hadisesinin de etkisinin olabileceği akıllara gelmekle birlikte bu konuyu yanlışlayan veya doğrulayan yeterli veri elde edilememiştir.

Katılımcıların kendilerine özel, kendilerini farklılaştıran gündemlerinin olmadığı görülmüştür. Ortak gündem meselesi grup içinde birliktelik açısından önem taşımaktadır. Burada özellikle aranan nokta, dinin etkili olduğu bir gündemin var olup olmadığıdır. Katılımcıların gündemlerinin ilk sırasında siyaset, ikincisinde gündelik olaylar, üçüncüsünde ise dinî sohbetler gelmektedir. Kendilerine has gündemlerinin olmamasının, birlikte hareket etmelerini sağlayacak bilincin olmayışıyla ilgili olduğunu ve yukarıda ifade edilen bir grubun içinde oldukları hâlde kolektif olarak hareket eden bir grup olmadıkları düşüncesini desteklemektedir. Ortak gündemin olmayışı, bir yönüyle ortak hedeflerin ve ideallerin de olmadığını yani grup dinamığının sağlanmadığını göstermektedir.

Katılımcıların bir araya gelmesi pek mümkün olmayan isimleri bir araya getirmeleri, salınımların yaşandığını ortaya çıkartmıştır. Bu durum da yukarıda ifade edilen parçalı kimlik özellikleriyle uygunluk göstermektedir. Ebru Gündeş ile Cübbeli Ahmet'i takip ettiğini söyleyen E4, yaşanan salınımın bir örneğini oluşturmaktadır. Normal şartlar altında bir araya gelmesi pek mümkün olmayan iki ismin, bir arada aynı kişi üzerinde etkili olması, salınım durumunu görünür hâle getirmektedir. Söz konusu örnek, yaşanan salınımı ortaya koyan göstergelerden birisini oluşturmaktadır. Bu durum, dinin yeteri derece hâkim olamadığını, çizgi metaforunun geçerliliğini koruduğunu, bir şeyin tam olması yerine her şeyden biraz anlayışının hâkim olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan ortaya çıkan bu sonuç, Avcı'nın (2012) deyimiyle "iki dünya arasında" yaşayan katılımcıların, ikisini de bırakmaya gönlü razı olmayan ama her ikisini de tam olarak hazmedemeyen bir durumla da ilgilidir.

Zihniyetlerin görünür olduğu bir diğer nokta ise dinlenen müziklerdir. Takip edilen sanatçı ve müziklere bakıldığında bu nokta üzerinde de zihniyet inşa edici bir faktör olarak dinin etkisinin düşük olduğu görülmüştür. Katılımcılar, dinî ağırlıklı ezgi, marş ve ilahiler dışında her tarz müziğin dinlemektedirler. Arabesk'ten (E4, E15, E20) rak müziğe (E16), Ahmet Kaya'dan (E1, E11) Ali Kınık'a (E15) kadar çok çeşitli türlerin ve sanatçıların dinleyicisinin olmasına rağmen, ezgi, marş, ilahi gibi dinî kimliği ön plana çıkan müziklerin ve geçmişte İslamcı gençlerin takip ettikleri sanatçıların dinlenmiyor olması, kendi içinde bazı anlamları barındırmaktadır. Bir zamanlara damga vuran ezgilerin ve sanatçıların bugün ortalarda olmaması ya da onların devamını sağlayacak yeni müziklerin ve sanatçıların üretilmemiş olması, yukarıda ifade edilen ideoloji oluşturamama durumuyla yakından alakalıdır. Ortaya çıkan bu sonucun yanı sıra çalınmak/üflenmek istenilen enstrümanların başında neyin birinci sırada (E11, E12, E14, E15, E19) gitarın da ikinci sırada (E1, E16, E17, E20) geldiğine dikkat edilmelidir. Daha çok manevi çağrışımlar uyandıran ney ile seküler çağrışımlar yapan gitarın bir arada bulunuyor olması, yukarıda dile getirilen kafa karışıklığını/salınımı ve parçalı kimlik yapısını destekleyen bir başka örnektir. Katılımcılar üzerinde “ya o ya da o” değil “biraz ondan biraz ondan” durumu hâkimdir. Bu noktadan hareketle “iki dünya arasında” yaşayan katılımcıları, “iki arada bir derede kalmak” deyimini ile karikatürize etmek mümkündür.

Katılımcıların büyük çoğunluğu (E1, E3, E4, E5, E6, E7, E8, E9, E10, E11, E12, E13, E14, E16, E18, E19) gerekli olduğunda, başka bir ifadeyle ihtiyaç duyduklarında, kıyafet ve telefon alışverişi yapmaktadır. Bu durum, katılımcıların, en azından kıyafet ve telefon özelinde tüketim kültürüne adapte olmadıklarını göstermekle birlikte akıllara ihtiyacın neye göre belirlendiği ve öğrenci olmaları yani ekonomik bağımsızlığı tam olarak sağlayamamış olmalarının sonuç üzerinde etkisinin ne olduğu sorularını getirmektedir.¹⁴ Katılımcıların ihtiyaç hâlini; ‘iş görmediğinde’ (E3, E14, E16), ‘küçüldüğünde’ (E9, E10), ‘eskidiğinde’ (E7, E10, E14), ‘haftalık olarak yetişmediğinde’ (E14) gibi farklı şekillerde ifade etmiş olmaları, ihtiyacın neye göre belirlendiği sorusunun cevabını açığa çıkarmakta ve tereddütleri azaltmaktadır. Ayrıca hem çalışan (E11) hem de maddi açıdan orta düzeyin üstünde bir aileye mensup olan (E13, E18) katılımcıların diğerleriyle benzer şeyleri ifade etmiş olmaları da öğrencilik etkisinin düşük olduğunu göstermektedir.

14 Burada kastedilen adaptasyon kıyafet, telefon ve gezi mekânları şeklinde sınırlı bir alanda geçerlidir. Ayrıca burada, öğrenci olmaları sebebiyle, doğrudan katılımcıların gelir durumunu ölçecek sorular da sorulmamıştır.

Dindar olmalarından yola çıkarak ‘dindar gençlerin tüketiminde din etkilidir’ gibi bir varsayımdan, beraberinde din etiketlemesini getirmesi sebebiyle özellikle kaçınılmıştır. Tüm bunlarla birlikte dindar gençlerin, tüketim kültürünün içine girmediği şekilde ortaya çıkan sonuç, gerçekleştirmeyi arzuladığı hedeflerinden birisinin dindar gençliğin zihniyet dünyasının panoramasını ortaya çıkartmak olan bu çalışma açısından önem taşımaktadır.

Katılımcıların giyim tarzını belirleyen üç temel faktör vardır. Bunlardan birincisi bizzat bireyin kendi hissiyatı (hoşa giden) (E7, E8, E14, E15, E17), ikincisi dinî (E2, E6, E12, E15), üçüncüsü ise rahatlık, verimlilik gibi kıyafetin sahip olduğu özelliklerdir (E3, E8, E16). Kıyafetin tercihinde “hoşa giden” meselesi önemli bir noktadır. Çünkü burada birey merkezde yer almaktadır ki bu, özne olma durumuyla yakından ilgilidir. Ölçü alınacak şey olarak, bireyin kendisi ön plana çıkmaktadır. İkinci önemli nokta ise dinin etkili bir araç olarak görünürlük kazanmasıdır. Ancak dinin etki gücünü genellemek mümkün değildir ki total yaklaşmanın mümkün olmadığı ilkesi bu noktada da kendisini göstermektedir. Gelen cevaplar, dinin bireyler üzerinde etki aracı olduğunu ortaya çıkartmakla birlikte söz konusu etkinin sınırlı bir alanda gerçekleştiğini göstermektedir.

Telefon, bilgisayar, tablet gibi teknolojik yenilikler başında oldukça fazla zaman harcanmaktadır. E2, E4, E6, E9, E11, E12 ve E18’in üç saatin üzerinde kullandığını ifade etmiş olmaları, teknoloji ile harcanan zamanın boyutlarını göstermektedir. Zaman meselesi, dinin disipline edici yönünü ortaya çıkartması açısından önem taşımaktadır. Dinin ısrarla önemini vurguladığı bir konuda,¹⁵ dindar gençlerin çok fazla hassasiyet göstermemeleri, zaman üzerinde dinin etkili tek araç olmadığını göstermektedir. Ayrıca teknoloji karşısında fazla vakit geçirilmesi, dindar gençlerin gündelik hayatında zamanı dolduracak şeylerin yeterli olmadığı şeklinde de yorumlanabilir.

Sosyal medya ile ilgili tüm cevaplar bir bütün olarak değerlendirildiğinde E11 dışında bütün katılımcıların sosyal medya hesapları olmasına rağmen aktif olmadıkları, pasif kullanıcı oldukları ve paylaşımdan çok gezinti yaptıkları görülmüştür. Sosyal medya hakkında değerlendirmelerin (E2, E3, E6, E8, E9, E10, E12, E20) olumsuz olmasına rağmen neredeyse bütün katılımcıların sosyal medya platformlarında hesaplarının olması, davranış ile tutum arasında farkın varlığını ortaya çıkartmış ve katılımcılar üzerinde “davranış-tutum çatışması” gözlenmiştir. Söz konusu çatışmanın ortaya çıkmasının nedenlerinden biri, din faktörüdür. Bu du-

15 Ayetlerde zaman üzerine edilen yeminler zamanın önemine yönelik örnek olarak verilebilir.

rum, katılımcılar üzerinde birçok noktada görülmüştür. Örneğin; aşağıda yer alan intihar meselesi bunlardan birisini oluşturmaktadır.

“İntihar etmeyi düşündünüz mü” sorusuna E14 dışında bütün katılımcılar, intihar etmeyi düşünmedikleri şeklinde cevap vermiş ve intihar konusunda bir bütünlük sağlamışlardır. Burada din, katılımcılar üzerinde hâkim bir etki aracı ve zihniyet oluşturu bir olgu olarak kendisini göstermiştir. Ancak aynı durum “intiharı nasıl değerlendiriyorsunuz” sorusunda sağlanamamış, ilk soruda ortaya çıkan bütünlüğün yerini iki farklı yaklaşım almıştır. Katılımcıların yarısı (E1, E3, E4, E5, E6, E7, E9, E10, E12, E20) intihar eden kişiyi kesin şekilde yargılayıcı bir dil kullanırken diğer yarısı ise (E2, E11, E13, E14, E16, E17, E18) intihar eden kişiler hakkında yargılayıcı bir dil kullanamayacaklarını ve onları anladıklarını ifade etmişlerdir. Bireysel olarak intihar etmeyi düşünmemelerine rağmen dindar gençliğin en az yarısı, başkasının intiharını anlaşılabilir bir şey olarak algılamakta ve yargılayıcı dilden uzak durmaya çalışmaktadırlar. Bu ise yukarıda ifade edilen davranış-tutum çatışmasının farklı bir örneğini oluşturmaktadır.

Katılımcıların çoğunluğu kendi içinde çatışmalar yaşamakta (E1, E4, E6, E7, E8, E11, E12, E13, E14, E15, E16, E18, E20) ve topluma karşı yabancı olduklarını düşünmektedirler (E5, E7, E10, E12, E13, E14, E15, E16, E17). Yaşanan çatışmanın zamanı değerlendirememesi, hedeflerin gerçekleştirilememesi gibi birçok farklı nedeni olmakla birlikte yabancılığın esas nedeninin dinî gerekçeler olduğu görülmüştür. Katılımcıların yaşadıkları çatışma hâli, ideal ile realite arasında ortaya çıkan farkı göstermektedir. İdeal ile realite birbiriyle uyuşmadığında çatışma durumu ortaya çıkmakta ve yukarıda ifade edilen “davranış-tutum” farklılığı burada da görünürlük kazanmaktadır. Yaşanılan yabancılığın asıl nedeninin din olması ise aidiyet boyutuyla dinin etkili olduğunu ortaya çıkartan diğer bir işaret noktasını oluşturmaktadır.

Katılımcılar arasında namaz ve oruç gibi ibadetlerin yerine getirildiği görülmüştür. Bütün katılımcılar, ibadetlerini yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum ibadet boyutuyla dinin, dindar gençler üzerinde etkili olduğunu göstermiştir.

Ortaya çıkan sonuçları benzer gençlik çalışmalarıyla birlikte değerlendirmek gerekir. Dindar gençlerin dinî değer ve kuralları bazen siyasi bazen de yaşamsal bir pratik olarak nasıl sergiledikleri sorusundan yola çıkarak büyük ve karmaşık olan şehir hayatında dinî değer ve kuralların, bir yaşam tarzı olarak nasıl görünür olmaya başladığını ortaya koymayı hedefleyen Avcı'nın (2012, s. 9) çalışmasının dindar gençlerin gündelik hayatında dinin nasıl tezahür ettiğini araştıran çalışma-

mızla ortak tarafları bulunmaktadır. Dindar ve üniversite gençliği üzerine yapılmış olması söz konusu benzerliğin önemli noktalarıdır. Avcı'nın (2012, s. 245) ulaştığı gençlerin düşünce ve yaşayışta farklılaştıkları sonucu, çalışmamızda ortaya çıkan sonuçlarla benzerlik gösterirken, dindar gençlerin, İslami seçkinleri takip ettikleri ve İslami söylemin söz konusu seçkinlerden dindar gençlere doğru yayıldığı (Avcı, 2012, s. 249) sonucu ise çalışmamızda görünürlük kazanan sonuçlarla uyuşmamaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere çalışmamızda, katılımcılar, takibi kötü bir şey olarak algılamış ve sürekli bir şekilde takip ettikleri isimlerin olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Elinizdeki araştırma, "Türkiye'deki ilahiyat fakülteleri öğrencilerinin dinî yönelimleri ile sosyo-politik tutumları arasındaki ilişkilere yönelik tasvir, analiz ve değerlendirmeler(de)" (Çapcıoğlu, 2008, s. 3) bulunan Çapcıoğlu'nun çalışmasıyla birlikte değerlendirildiğinde ise -gerçekleştirilmek istenilen hedefler farklılaşsa da- Çapcıoğlu'nun; "dinî, ahlaki, kültürel ve toplumsal değerlerin algılanış ve yaşanış biçimlerinde olduğu gibi geleneksel norm ve değerlerde de değişme ve farklılaşmalar yaşanmaktadır" (Çapcıoğlu, 2008, s. 265) şeklinde ulaştığı sonuç, çalışmamızda ortaya çıkan verilerle benzeşmektedir. "Yeni muhafazakâr gençlik kültürünün önceki kuşaklardan nasıl farklılaştığını, değişen değer yargılarını, yaşam tarzlarını, hayata bakış açılarını ortaya koymayı hedefleyen" Parker'in (Paker, 2017, s. 5) çalışmasıyla birlikte değerlendirildiğinde ise iki nokta üzerine dikkat çekmek gerekir. Bunlardan birincisi, gelecek beklentisi iken ikincisi, tüketim meselesidir. Sonuçlardan biri benzeşirken diğeri farklılaşmaktadır. Gelecek beklentisinde "erkek öğrenciler için gelecek beklentisini iyi bir iş bulabilme imkânı oluştururken (burada, "iyi bir iş"ten kasıt; güzel paralar kazanabilecekleri, rahat bir yaşam sürecekleri, prestijli bir iş)" şeklinde ortaya çıkan sonuç bizim çalışmamızda da kendisini görünür kılmış ve küçük kamunun öncelendiği sonucuna ulaşılmıştır. Tüketim konusunda ise "üniversite öğrencileri arasında muhafazakâr yaşam tarzının moda olanla, lüksle ve tüketim dünyasıyla bir arada var olduğu tespit edilmiştir" (Paker, 2017, s. 315) sonucuna ulaşan Parker'in ulaştığı bu sonuç, modanın çok fazla görünür olmadığı ve telefon, kıyafet, gezi mekânları gibi belli örneklerle de olsa tüketim kültürüne adaptasyonun gerçekleşmediği şeklinde tespit ettiğimiz sonuçlarla uyuşmamaktadır.

"Gençlerin nasıl bir inanç ve tutum içinde oldukları, bu inanç ve tutumlarının davranışlarına nasıl yansıtıldığı" (Bayyığıt, 1989, s. 171) meselesini kendisine konu edinen Bayyığıt'in çalışmasında örnekleme geniş tutması ve sadece kendisini dindar olarak tanımlayan katılımcıları değil üniversite okuyan gençleri araştırması, çalışmamızla farklılaşan önemli bir ayırım noktasıdır. Bununla birlikte katılımcıla-

rın büyük çoğunluğunun inanç konusunda olumlu kararlar bildirmeleri¹⁶ (Bayyigit, 1989, s. 172), dindar gençlerde üst kimlik olarak Müslümanlığın varlığı konusunda ortaya çıkarttığımız sonuçla uyusmakta hatta sadece dindar gençlerin değil diğer gençlik gruplarında da benzer durumun olduğunu ifade etmektedir. Diğer tarafta ise Bayyigit'in çalışmasında (1989, s. 173) gençlerin ibadetlerini yerine getirmedikleri, bu konuda ilgisiz davrandıkları sonucu ise çalışmamızda ortaya çıkan sonuçla uyusmamaktadır. Ancak bu durum çatışma değil örneklemin farklılığıyla alakalı bir durumdur.¹⁷

Sonuç

Geçmişe kıyasla değişimin hızlandığı bugünün toplum unda sabiteler hareket etmekte, "katı olan her şey buharlaşmakta" (Berman, 2004), modernleşmeyle başlayan süreçte ortaya çıkan araçların etkisiyle bireyi şekillendiren, onun zihniyetini yoğuran değerler farklılaşmakta ve hayata bakış sürekli değişime uğramaktadır. Bu değişimi ortaya çıkartan sebepleri ve nereye doğru evrildiğini tespit etmek, açıklamak, anlamlandırmak ve tüm bu süreçte dini konumlandırmak genelde sosyolojinin özelde ise din sosyolojisinin uğraş alanlarından birisidir. Gelineen noktada bu konu çerçevesinde yapılacak çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle zihniyet değişimi ve din ilişkisi önem taşımaktadır.

Çalışmada oluşturulan temalar bağlamında dindar gençlerin hayatında dini bir bütün olarak değerlendirmek, çıkan sonuçları aynı potanın içerisinde eritmek oldukça zordur. Bütünselliğin en fazla ortaya çıktığı yerlerden birincisi, ibadet, ikincisi ise aidiyet boyutudur. Bir etki aracı olarak din, dindar gençlerin ibadetlerinde ve aidiyet meselesinde kendisini görünür kılmış ve zihniyet oluşturucu bir etki gücü olarak din kendisini göstermiştir. Davranış ve tutum temalarında ise din, belli noktalarda zihniyet inşa edici bir etki olarak ön plana çıkarken belli noktalarda ise çok fazla görünür olmamıştır. Buraların nereler ve hangi davranışlar olduğuna değerlendirme bölümünde yer verilmiştir.

Çalışmada ulaşılan bölünmüş kimliği ortaya çıkartan sebepler üzerinde durduğumuzda gidebileceğimiz yollardan birisi, dinî yaşantıda bireysel tercihlerin daha

16 Ancak Bayyigit (1989, s. 172) çalışmasında katılımcıların kader, ahiret ve melek gibi inanç esaslarıyla problemlili olduklarını ifade etmektedir.

17 Benzer bir durum ve sonuç Kirman (2005) ve Odabaşı'nın (2016) araştırması içinde geçerlidir. Kirman ve Odabaşı'nın çalışmasında da örneklem ve evren sadece dindar gençlik değil tüm üniversite gençliğidir ve inanç ve ibadet konusunda Bayyigit'in ulaştığı sonuçla benzeşmektedir.

fazla etkin olması diğeri ise örtük sekülerleşme meselesidir. Özellikle dinin iç sınırlarının¹⁸ bireyler tarafından belirlenmesi ve gündelik hayatta dinin, aidiyet, ibadet gibi belli alanlarla sınırlandırılması bir yönüyle karar verici merci olarak bireyin öne çıkmasını diğeri yönüyle de bölünmüş zihin yapılarına işaret etmesi açısından örtük bir sekülerleşmenin¹⁹ varlığını akıllara getirmektedir. Yani genç dindar katılımcılar hem bireyselleşmekte hem de örtük bir biçimde sekülerleşmekte bu ise kimlik yapılarında bölünmelere yol açmaktadır.

Gündelik hayatta karşılaşılan ve birbirinden oldukça farklılaşan mekân ve ortamlar da katılımcıların kimliklerinde çeşitlenmelere sebep olmaktadır. Mekânın insan üzerinde etkisi burada kendisini göstermektedir. Ortamların ayrışan beklentileri, katılımcıları, farklı şekillerde davranmaya zorlamakta ve parçalanmışlıklara neden olmaktadır. Bu durum, üniversite-yurt ve Üsküdar-Kadıköy örneklerinde görünürlük kazanmıştır.

Katılımcılarda görülen pasif durum hâli ve bireysel kamunun öncelenmesi ise içerisinde yaşanan genel siyasi atmosferden bağımsız değildir. Kastedilen başörtüsü serbestliği, katsayı problemi gibi Müslüman camianın önündeki sorunların hâledilmiş olmasıyla alakalıdır. Bu durum, katılımcıların daha fazla içe yönelmelerine ve bireyseli öncellemelerine sebep olmuştur.

Sürecin bu şekilde devamı bir yönüyle daha fazla bireyselleşme ve sekülerleşme yol açarken diğeri yönüyle ise dinî yaşantıda; tutum, aidiyet, davranış ve ibadet gibi alanlarda daha keskin farklılıklara sebep olacaktır gibi görünmektedir.

Özetle ifade edilecek olursa, modern dünyada yaşayan ancak ne tam olarak yeniliklere adapte olan ne de onlardan müstağni kalabilen, “iki dünya arasında”, total kimlik özellikleri sergilemeyen, “parçalı bir kimliğin taşıyıcısı”, dinî grup içinde ama dinî kolektif şekilde harekete geçirici bir etki aracı olarak değil, kendi içinde, kendine has bir birey olarak yaşayan, aynı zamanda dini sloganikleştirmeyen, davranış ile tutum arasında farklılıklar sergileyen, büyük toplumsal hedefleri olmayan, “kendi yağında kavrulan”, sorunlarla karşılaştığında içerisinde nasıl çıkacağını, ne yapması gerektiğini tam olarak kestiremeyen, “pasifize olmuş”, salınımlar sergileyen, “iki ara bir derede kalmış” dindar genç profili ile karşı karşıyayız.

18 İç sınırlardan kasıt namaz, oruç, ahlak gibi ibadet ve davranışlardır. Dış ya da genel sınırlarından kasıt ise İslam inanç esasları olarak bilinen ve Müslümandan kabul etmesi beklenen ilkelerdir. Kendilerini dindar olarak tanımlamaları ve aksi bir ifadenin söylenmemiş olmasından hareketle katılımcıların inanç esasları konusunda sorun yaşamadıkları varsayılmıştır.

19 Örtük sekülerleşme kavramı için bk. Amman (2010).

Çalışma bağlamında birtakım öneriler de ortaya çıkmıştır. Bunlar;

- Daha derinlemesine incelemeler için çalışmada tercih edilen tutum, aidiyet, davranış ve ibadet gibi başlıkların her birinin tek başına çalışmalara konu olması ve üzerlerine daha spesifik çalışmaların yapılması ve araştırmamanın bir adım öteye taşınması gerekmektedir.

- Çalışmamızda tercih edilen örneklem grubuyla karşılaştırmak ve genel hari-tayı çıkartabilmek amacıyla benzer çalışmaların kendisini Kemalist, ulusalcı, mil-liyetçi gibi farklı şekillerde tanımlayan diğer gençlik yapılarına da uygulanması ge-rekmektedir. Ancak burada çalışmaların zenginliği için sürece “inanç” boyutunun da katılmasına dikkat edilmelidir.

- Kamusal hayatta kimliklerin ön plana çıkartılmaması meselesinde akıllara toplumsal ayrışmalar mı var sorusu gelmiştir. Bu bağlamda toplumsal ayrışmaların olup olmadığı ve bu durum üzerinde siyasetin ne derece etkili olduğunu ortaya çı-kartacak daha detaylı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Ekler

Ek 1: Sorular

- 1- Niçin burada, bu kurumun içerisindeyiz? Tercih etmemizin sebebi nedir?
- 2- Niye üniversite okuyorsunuz?
- 3- Arkadaşlarınızla bir araya geldiğinizde hangi konuları konuşursunuz?
- 4- İçerisinde yaşadığımız dünyaya ilişkin bir yabancılık hissediyor musunuz?
- 5- Kendi içinizde çatışma yaşıyor musunuz?
- 6- Giyim tarzınızı belirlemenizde etkili olan faktörler nedir?
- 7- Kendinizi İstanbul'da rahat ya da rahatsız hissettiğiniz yer var mı?
- 8- İntihar etmeyi düşündünüz mü? İntihar eden kimselere bakışınız nedir?
- 9- Takip ettiğiniz kimseler var mı?
- 10- Yerinde olmak istediğiniz kişiler var mı?
- 11- İbadetlerinizi düzenli olarak yerine getirir misiniz?
- 12- Kamusal alanda varlığınız dindar kimliğinizle ne şekilde uyuyor?
- 13- Sizce günlük ne kadar vaktiniz televizyon-bilgisayar-telefona gidiyor?
- 14- Hangi aralıklarla kıyafet alışverişi yaparsınız?
- 15- Telefonunuzu hangi aralıklarla değiştirirsiniz ve ne zaman değiştirme ihtiyacı hissedersiniz?
- 16- En çok hangi sanatçıyı dinler ve hangi tarz dinlersiniz?
- 17- Enstrüman çalabilseydiniz en çok hangisini çalmak isterdiniz?
- 18- Sosyal platformlarda hesabınız var mı? Sosyal medya hakkında kanaatiniz nedir?

Ek 2: Katılımcılar

Sıra No	Üniversite	Bölüm	Sınıf	Yaş	Baba mesleği	Anne Mesleği	Memleket
E1	Üsküdar	Yeni Medya ve Gazetecilik	3	22	Öğretmen	Öğretmen	Ordu
E2	Marmara	Elektrik Mühendisliği	3	22	Emekli	Ev Hanımı	Çorum
E3	Marmara	Maliye	3	21	Emekli	Ev Hanımı	Ankara
E4	Marmara	Acil Sağlık hizmetleri	2	22	Vefat	Ev Hanımı	Kahramanmaraş
E5	Marmara	Elektrik-elektronik mühendisliği	4	23	Emekli	Ev Hanımı	Gaziantep
E6	Medeniyet	Uluslararası ilişkiler	3	22	Müftü	Ev Hanımı	Erzincan
E7	Marmara	Özel Eğitim Bölümü	3	22	Emekli	Ev Hanımı	Karaman
E8	Marmara	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	4	24	Emekli	Ev Hanımı	Bursa
E9	Marmara	Tarih	2	20	Emekli	Ev Hanımı	Zonguldak
E10	Şehir	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	2	22	Emekli	Ev Hanımı	Diyarbakır / Suudi Arabistan
E11	Marmara	PDR	4	24	İmam	Ev Hanımı	Mardin
E12	Marmara	Maliye	4	25	Vefat	Aşçı	Kütahya
E13	Şehir	Hukuk	4	24	Bürokrat	Öğretmen	Adana
E14	Bahçeşehir	Tıp	2	20	Emekli	Ev Hanımı	Bursa
E15	İstanbul Ticaret	Mimarlık	3	22	Çiftçi	Ev Hanımı	Erzurum
E16	Marmara	Mekatronik Mühendisliği	2	21	İnşaat Ustası	Ev Hanımı	Bursa
E17	Üsküdar	Fizik Tedavi	3	22	Çiftçi	Ev Hanımı	Konya
E18	İbni Haldun	İslam Felsefesi (doktora)	1	25	Restoran Sahibi	Restoran Sahibi	Japonya
E19	Marmara	Maliye	3	22	Emekli	Ev Hanımı	Çorum
E20	Medeniyet	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	2	21	Müftü Yardımcısı	Ev Hanımı	Erzurum

Religion and Mentality

Daily Life Routines of Male Students Between The Ages of 20-25

Köksal Pekdemir

Introduction

In this study, identity and mentality were taken into consideration as a whole, and mentality was regarded as an indicator for identity. Mentalities “consist of the collection of values and beliefs that the individual maintains in their actions. This collection of values and beliefs doesn’t simply remain as some internal factors”, but transforms into “a certain way of living and a behavioral pattern, a certain attitude” (Yavuz, 2012, p. 589). As there are many components constituting mentalities, such as economy, religion, politics, culture, etc., it becomes quite difficult to examine all of these at once. For that reason, the phenomenon of “religion”, which is accepted as an important factor feeding the mind and contributing to the formation, development and alteration of mentalities (Ülgener, 2006), was made the center piece of this study, and its relation to mentality was researched.

Religion is, owing to its nature, a subject that can be tested regarding many facets of life¹. Just like the difficulty in examining all of the aspects relating to the formation of mentality, it is just as difficult to take all sides of religion into account

1 Such as belief, attitude, behavior and worship.

@ PhD Student, Istanbul University, koksalpekdemir@gmail.com

in everyday life. Therefore, it is necessary to limit religion's points of influence to a number of actions. The boundaries of this study, too, were limited so that the "presence of religion in the mind" could be examined by observing "attitude, belonging, behavior and worship (ibadah)".

Subject, Method, Sample and Limitations

The main topic of this study is finding out at what place "religion" exists in the minds of youths regarding themselves as "religious" based on their "attitude, belonging, behavior and worship" and laying down how religious values correspond to those youths' everyday actions. It is important to point out that the everyday lives here were not constructed directly based on actions, but rather on the participants' verbal expressions. Explaining the behavioral patterns of the youths was left to themselves to then point out religion's determinative effect on said behavior. Thus, this study does not aim to measure the individuals' religiousness, but rather religion's effect on their mindsets, or alternatively, its determinative power over their everyday lives.

This matter will be analyzed based on a group of 20 people ranging from 20 to 25 years old who consider themselves to be "religious". The environment of the study is male university students staying with a religious group. As a sample group, "Cilehane Scientific Research Association" was chosen, which "aims to develop >a purposeful, educated youth, knowledgeable about their religion< and has educative programs aiding that aim"².

This study deals with youths staying at "Cilehane Scientific Research Association" and is limited to this association. One of the limitations of this study is that the interviews were conducted only with religious male individuals. The study uses the semi-structured interview technique.

The acquired data was divided into the four categories of "attitude", "belonging", "behavior", and "worship" according to the specified topics of the study. Sometimes, when deemed necessary, two related questions belonging to different topics were put under the same category as to remain coherent, but were then addressed in the "discussion" part.

2 The aim of the association expressed during a conversation with its administrator.

Attitude

In order to measure the participants' attitudes, they were asked the question, "Did you ever think of committing suicide, and what are your views on suicide?" A striking majority of the participants (M1, M2, M3, M4, M5, M6, M7, M8, M9, M10, M12, M15, M16, M17, M18, M19, M20)³ said that they did not consider committing suicide.

The second part of the question relating to suicide was, "What are your views on suicide?" Based on the answers, it is possible to distinguish between those who are more heavily opposed to suicide and those who do not feel as strongly about it.

Another question that the participants have been asked to figure out whether they had social goals was, "In the future if you had a lot of money, what would you like to do?" The most frequent answer was "infaq" (M2, M4, M8, M14, M15, M16, M20).

Within the category of music, the participants were asked whether there was an instrument they would like to play with the "ney" coming in first place (M11, M12, M14, M15, M19) in the answers.

Belonging

A question that the participants were asked was, "Are there places in Istanbul that you feel comfortable or uneasy in?" The most visible result was that participants felt uneasy in Kadiköy while feeling comfortable in Üsküdar.

Another question was whether they experienced issues at public places due to their religious identity. Most of the participants (M1, M2, M5, M6, M7, M8, M9, M10, M11, M12, M14, M16, M19, M20) did not experience problems because of their religious identity.

Behavior

To reveal the effect of religion on their everyday actions, the participants were asked various questions, such as why they were in an establishment like this. The prominent answers were similar views (M4, M8, M9, M17, M20), family (M7, M8), the belief that the experience will lead them to good places (M1, M3, M19), and positive aspects of the dorm (M2, M6).

3 In order to preserve anonymity the participants were given a corresponding number. "M" stands for "male".

The question about what they talked about in friend circles was asked to find out what constituted the participants' agenda. The main parts of their agenda were politics, everyday occurrences, religious topics, soccer, classes and school.

To determine who the participants had as their role models, they were asked which individuals they followed with the result that the majority of the participants (M2, M3, M6, M7, M8, M9, M12, M14, M16, M17, M19, M20) did not have anyone they followed.

The participants were also asked how they determined their clothing style. Looking at the answers, the most common of them were "personal liking" (M7, M8, M14, M15, M17), "religion" (M2, M6, M12, M15), "comfort" (M3, M8, M13, M16), and "fitting in" (M6, M11, M18, M19).

To get hints about how well the participants were adapted to consumption culture, in continuation of the previous question, they were asked how often they went clothes shopping. The answers show that, apart from M17, all participants went shopping for clothes only when they needed new clothes.

When the participants were asked what genres of music they listened to, they responded with "arabesk" (M4, M15, M20), "türkü" (M5, M9, M19) and "various" (M10, M12, M13, M14, M17).

The participants were also asked which artists they listened to with the most common answer being "Ahmet Kaya" (M10, M14, M15, M17). Following Ahmet Kaya were the artists "Mustafa Ceceli" (M1, M11) and "Ebru Gündeş" (M4, M10).

Worship

The participants were asked whether they performed their worship (especially the salaah), and all the participants said that they performed their worship like salaah and fasting.

Findings and Discussion

The answers show that religion, regarding the participants, needs to be evaluated in two separate categories. It is possible to conceptualize these categories as "religion in the metanarrative" and "religion in behavior". The term "religion in the metanarrative" means to describe religion as something existing within the factors shaping the participants' mentalities in the context of identity formation.

It is possible to say that all participants live under ‘a blanket of religion’, or alternatively, under a ‘secret canopy’⁴. All of the participants regard themselves as living within the walls of Islam and describe themselves according to that. So we see that religion as an upper-identity acts as a factor in forming mentality and has shaped the mentalities of the participants.

On the other hand, ‘religion in behavior’ is more prominent in their attitudes and behavior. At this point it is not possible to point to ultimate statements like, ‘religion exists or does not exist’ as being factors for identity formation. Rather, it is necessary to create categories and to examine the subject at a deeper level and then draw conclusions from that. Analyzing the place of religion in the everyday lives of religious youths based on the categories determined in this study (attitude, belonging, behavior and worship), it becomes clear that it is not possible to consider religion in the lower layers as a monolithic entity. Religion, as a mentality-shaping tool in the lives of youths who describe themselves as religious, cannot be seen as a continuous event, but rather, shows itself as a fragmented structure. Were this situation to be compared to a line, the line of religion in the participants’ attitudes and behavior would not be a straight one but a zigzaggy one whose next move is hard to foresee. Religion, while affecting participants’ actions concerning worship and belonging at a higher level, is not very visible in their everyday lives.

Religion, concerning religious youths, is a phenomenon of belief and actions occurring only internally in the person and most often does not gain a social aspect. This property can be seen in many aspects of their lives from pursued goals and clothing to preferred music genres and topics of conversation. Despite the participants being inside a religious group, they act alone, exist as individuals within the group and show the characteristics of an ‘individualized society’⁵. On top of that, in accordance with living religion as individuals and not being able to form an ideology, the participants (M1, M3, M4, M5, M10, M11, M12, M13, M14, M16, M17, M20), were more interested in matters concerning their own small spheres of society like their work, spouses, children, houses and cars, etc. than trying to change society, work for the benefit of society, or establish Islam as the basis for societal living. They were prioritizing the benefits of the lesser societies rather than of the greater society.

4 The term is taken from Berger’s book named ‘The Sacred Canopy’.

5 For the term, refer to Bauman, 2017, p. 61.

The participants (M1, M2, M5, M6, M7, M8, M9, M10, M11, M12, M14, M16, M19, M20) were hesitant to show their religious sides in public and communal spaces⁶ and developed languages and ways of behavior in accordance with the specific place and the situation.

The participants were familiar with places like Üsküdar or Fatih, but detached from places like Kadıköy or Beşiktaş.

It was observed that the participants didn't have role models shaping their behavior, guiding them or having shared objectives in a religious sense.

Looking at the preferred artists and music, in this matter, too, the effect of religion as a mentality shaping factor was low.

The overwhelming majority of participants (M1, M3, M4, M5, M6, M7, M8, M9, M10, M11, M12, M13, M14, M16, M18, M19) purchased clothing and mobile phones only when necessary, or in other words, when they needed them. This shows that the participants were, at least, not adapted to consumption culture when it comes to these two items. But the question that comes to mind is how need is determined and how big of a factor it is considering that the participants were university students and thus not fully economically independent.

Even though the youths did not personally consider suicide, they accepted other people's suicides as understandable and tried to stay away from judgmental expressions.

The participants were observed to fulfill their acts of worship like the daily prayer (salaah) and fasting. All participants described themselves as accomplishing their worship. This shows that the worship ('ibadah) aspect of religion was effective for the youths.

Conclusion

One of the conclusions we can draw when considering the reasons of split identities in this study is that individual choices were more effective in religious life, while the other conclusion is the point of latent secularization. The fact that the inner

6 Places were categorized into three: personal space, public spaces and communal spaces. Personal space is special to the individual and constructed by them, public spaces are government institutions, communal spaces are all spaces apart from personal and public spaces.

boundaries of religion were determined by the individuals, and that religion in everyday life was confined to certain aspects, such as belonging and worship, leads us to the conclusion that the individual is gaining prominence in being the deciding party. On the other hand, it leads to the subject of latent secularization. Thus, the religious youths are getting individualized while latently being secularized, which leads to splits in their identity structures.

Places and environments that people find themselves in, which can be quite different from one another, also cause diversification in the identities of the participants. Herein, we see the effect of the environment on a person. Different expectations of different environments force the participants into behaving in different ways and further cause fragmentation. This situation becomes visible in the examples of Üsküdar-Kadıköy and the university-dorm.

Kaynakça | References

- Akkıyal, B., Akşit, B., Şentürk, R., Küçükural, Ö. ve Cengiz, K. (2012). *Türkiye’de dindarlık: Muhafazakarlık ve laiklik ekseninde inanma biçimleri ve yaşam deneyimleri*. İstanbul: İletişim.
- Aktay, Y. (2011). *Türk dininin sosyolojik imkanı*. İstanbul: İletişim.
- Amman, T. (2010). *Ailenin açık ve örtük sekülerleşmesinin sosyolojik analizi*. Erişim Adresi: <http://www.hazardernegi.org/aile-sekulerlesme-sosyolojik-analiz/>
- Avcı, Ö. (2012). *İki dünya arasında İstanbul’da dindar üniversite gençliği*. İstanbul: İletişim.
- Aydın, M. (2010). *Gençliğin dini ve sosyal değerleri*. Konya: Çizgi.
- Baudrillard, J. (2015). *Tüketim toplumu*. İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2015). *Sosyolojik düşünmek*. İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan modernite*. İstanbul: Can.
- Bayyığıt, M. (1989). *Üniversite gençliğinin dini inanç tutum ve davranışları üzerine bir araştırma: Selçuk Üniversitesi öğrencileri üzerinde bir anket uygulaması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa.
- Berger, P. (1993). *Dinin sosyal gerçekliği*. İstanbul: İnsan.
- Berger, P. (2015). *Kutsal şemsiye dinin sosyolojik teorisinin ana unsurları*. İstanbul: Rağbet.
- Bouthoul, G. (1975). *Zihniyetler*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Çapcıoğlu, İ. (2008). *Sosyo politik tutumlar ve dindarlık ilişkisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.
- Çiftçi, Adil. (2016). *Nasıl bir sosyal bilim*. Ankara: Ankara Okulu.
- Deniz, Ç. (2014). *Öğrenci işi üniversite öğrencilerinin gündelik hayatı: İstanbul örneği*. İstanbul: İletişim.
- Foucault, M. (2000). *Özne ve iktidar*. İstanbul: Ayrıntı.
- Freyer, H. (1964). *Din sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Göle, N. (2000). *Modernlik üzerine melez desenler*. İstanbul: Metis.

insan & toplum

- Güllü, İ. (2010). *Gecekondulaşma, gençlik ve dindarlık -Kayseri Arguncık örneği-*. Yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri.
- Herbermas, J. (2051). *Kamusalığın yapısal dönüşümü*. İstanbul: İletişim.
- Karaca, R. (2008). *İlahiyat fakültesi öğrencilerinin değer yönelimi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Kirman, M. (2005). *Din ve sekülerleşme: Üniversite gençliği üzerine sosyolojik bir araştırma*. Adana: Karahan.
- Kula, N. (2001). *Kimlik ve din*. İstanbul: Ayışığı.
- Mardin, Ş. (2015). *Din ve ideoloji*. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye’de din ve siyaset*. İstanbul: İletişim.
- Muchielli, A. (1991). *Zihniyetler*. İstanbul: İletişim.
- Odabaşı, F. (2017). *Gençlerde din ve sivil itaatsizlik*. İstanbul: Rağbet.
- Okumuş, E. (2003). *Toplumsal değişme ve din*. İstanbul: İnsan.
- Okumuş, E. (2015). *Dinin toplumsal inşası*. Ankara: Akçağ.
- Okutan, B. (2013). *Türkiye’de popüler kültür din ve kadın*. İstanbul: Düşün.
- Okutan, B. (2017). *Erillik ve din*. İstanbul: Rağbet.
- Özkiraz, A. (2001). *Sabri F. Ülgener’de zihniyet analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara.
- Paker, İ. (2017). *Yeni muhafazakar gençlik kültürü: (İzmir’deki üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir.
- Şahin, A. (1999). *İlahiyat, tıp ve mühendislik fakültelerinde okuyan öğrencilerde dini hayatın boyutları üzerine karşılaştırmalı bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.
- Şentürk, M. (2011). *Kentsel müdahaleler açısından İstanbul*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Ülgener, S. (1981). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Der.
- Ülgener, S. (1983). *Zihniyet, aydınlar ve izm’ler*. Ankara: Mayaş.
- Ülgener, S. (2006). *Zihniyet ve din*. İstanbul: Derin.
- Weber, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. Ankara: Bilge Su.
- Yavuz, S. (2012). Zihniyet ve din. N. Akyüz ve N. Çapcıoğlu (Ed.). *Din sosyolojisi içinde* (ss. 589-596). Ankara: Grafiker.